

РОЗДІЛ III ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 37.015.3

Людмила Єнотаєва,
м. Київ

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОГО УЧНЯ

В статье на основе анализа современной терапевтической литературы и исследовательских проблем общения участников учебно-воспитательного процесса обговариваются основные проблемы развития одаренности.

Ключевые слова: психологический климат коллектива, информационно-коммуникативная система, всестороннее развитие, способности, охрана здоровья.

This article examines the main problems of development giftedness based on an analysis of scientific literature in the field of psychotherapy and special studies on problems of intercommunication in education.

Key words: psychological climate in the team, Information and communication system, comprehensive development, abilities, health preservation.

Традиційна система освіти вичерпала себе, оскільки вона нездатна створювати умови для справжнього розвитку, а реанімувати її немає сенсу. Процесом навчання у ЗНЗ незадоволені всі учасники: дітям складно та нецікаво навчатись, учителям важко навчати і виховувати. Вони не встигають за процесом змін, не можуть мотивувати, отримують низьку заробітну плату і більше незадоволені власним становищем. Батьки упродовж 10–15 років навчають дитину, яка після здобуття освіти не має можливість знайти собі достойну роботу. Досвід підтверджує, що потрібен реальний погляд на життя, а не накопичення дипломів. Незадоволена і держава, тому що витрачає бюджетні кошти на освіту, а на виході має 80 % випускників, неспроможних розпочати професійну діяльність. Необхідно зауважити, що якщо продовжувати за такою ж схемою фінансувати освітню галузь, але не змінювати зміст освіти, то ефект буде той же.

Освіта планомірно формує невдах. Їхня кількість стає загрозою, як наслідок неправильного освітнього фундаменту. Безпорадність перед кризою суспільства, труднощі породжують паніку, агресію, депресію та призводить до ще більших проблем.

Інтереси розвитку нашої держави вимагають зростання соціальної ролі особистості, всебічного стимулювання і розвитку потенціалів кожної особистості. Сьогодні, коли здійснюється активний пошук та оновлення всіх сфер суспільства, гостро відчувається потреба

в людях, які володіють мистецтвом створювати здоровий психологічний клімат у колективі, уміють слухати і говорити з людьми, здатні розв'язувати конфліктні ситуації тощо. У багатьох випадках соціальна спрямованість особистості, вміння та навички взаємодії з оточуючим світом формують насамперед навчальні заклади. На жаль, освітня система втратила рівновагу та гармонію, тому ця проблема набула затяжного характеру, а змінювати таку систему важко або, навіть, неможливо.

У ЗНЗ, а саме у класному колективі, завершується набуття особистістю соціального досвіду, здатності адаптуватись до змін, уміння стати суб'єктом власного розвитку. У колективі учень отримує можливість порівнювати себе з іншими, координує власні дії та вчинки, практично реалізується. Перебування і становлення обдарованого учня в системі спілкування класу є обов'язковою умовою соціальної активності та особистісного розвитку. Однак лише сприятливе становище може позитивно впливати на розвиток особистості, обдарувань, соціальне дозрівання, а несприятливе – послаблює впевненість у собі, породжує почуття недовіри до оточення, пасивність, гальмує розвиток тощо.

Опитані вчителі різних ЗНЗ вважають, що у взаємодії з учнями частіше проявляються такі індивідуально-психологічні особливості старшокласників, як:

- низький рівень розвитку комунікабельності;
- низький рівень розвитку потреби у спілкуванні;
- недостатній рівень вольової сфери (недисциплінованість, незібраність, відсутність самодисципліни, самоконтроль, роздратованість).

Опитування обдарованих учнів показало, що вони також незадоволені діловою взаємодією з учителями. На їхню думку, вчителі виявляють недовіру, помсту, надмірну суворість, вимогливість, не рахуються з думкою учнів, завжди підкреслюють власну правоту. Діяльність зводиться до віддачі наказу та контролю за їхнім виконанням.

Як показує експериментальне дослідження, недоступність вчителя, намагання тримати учня на відстані, байдужість, брутальність, самолюбство шкодять взаєморозумінню. Такий стан взаємодії гальмує як навчально-виховний процес, так і всебічний розвиток, формує безвідповідальність та втрату інтересу. Тому однією з головних умов розвитку обдарованої дитини є спілкування, оскільки через спілкування вона набуває життєвого досвіду та розвиває власні нахили. Залежно від рівня довіри та взаєморозуміння, ефект спілкування може бути позитивним або негативним. *Позитивний ефект* сприяє розвитку та є головним механізмом гармонізації особистості і засобом пізнання інтересів, схильностей, розкриття себе.

Останнім часом з'явилося багато наукових та популярних праць, присвячених розв'язанню проблем спілкування у взаємодії вчителя та учня, але збільшення їх кількості не допомагає розв'язувати труднощі. Існує багато чинників, що впливають на неуспішність взаємовідношень. Наприклад, важливо, щоб учитель глибоко усвідомив професійний ідеал, як своєїрідну модель, на яку потрібно орієнтуватися у процесі самоосвіти, спілкування, виховання та самовиховання.

Значна кількість науковців небезпідставно вважають, що в системі професійних цінностей учителя повинні синтезуватися якості фахівців декількох профілів:

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

- лікаря (здоров'я життя);
- учителя (теорія навчання, виховання, управління навчальною діяльністю);
- актора (вміти захоплювати, підтримувати увагу, інтерес);
- управлінця;
- організатора (мати практику організаційної діяльності);
- фахівця (мати глибокі знання зі свого предмету);
- технолога (бути методистом, створювати педагогічні технології);
- психолога (мати добре розвинену емпатію, гностичні здібності високий рівень спілкування, вміти об'єктивно оцінювати емоційний стан учня, потреби, інтереси, прагнення, захоплення, характер, темперамент, здібності).

На сьогодні важливими та актуальними у діяльності вчителя є психотерапевтичні навички [4], що полягають у специфічній формі спілкування. Працівники цих професій засобами спілкування прагнуть здійснити певний вплив: побудити до засвоєння знань, навичок, закріпити ті риси особистості, які допомагають протистояти життєвим труднощам, досягти успіху. Ефективний вплив учителя має побічним результатом психотерапію, психокорекцію особистості вихованця. Іноді вмілі дії вчителя спонукають до перевиховання. Якщо під час навчального заняття вчитель здатен не лише передати знання, але й продемонструвати учням високу культуру міжособистісних відносин, справедливість, такт, ентузіазм, разом зі шляхетною скромністю, то наслідуючи такого вчителя, учні формуються духовно гармонічними, здатним розв'язувати конфлікти та життєві труднощі. Це означає, що такого вчителя можна назвати психотерапевтом, «цілителем душі».

Педагогіка і психотерапія застосовують одні й ті ж закономірності спілкування. Вдосконалення форм спілкування вимагають від учителя сучасних психологічних знань. Врахування закономірностей є важливим для самопізнання. Обов'язок учасника контакту – визначитися у собі. Така навичка дає можливість уникнути суб'єктивізму в оцінці інших.

У популяризації психологічних знань є одна особливість, що стосується комунікації. Знання не мають сили, якщо не підкріплені практикою: тоді вони просто накопичуються і стають питаннями компетенції. Отже, навичка формується у живому процесі спілкування. На нашу думку, гуманізм виховання полягає не в тому, щоб не звертати увагу на дійсність та приписувати дітям одні й ті ж вроджені властивості і таланти, а тому, щоб навчитись диференційовано підходити до дітей з різними вихідними даними та психічними властивостями. Враховуючи ці розбіжності, потрібно формувати психопрофілактичну позицію – надати спеціалізовану допомогу практично здоровій дитині з метою попередження нервово-психічних та психосоматичних захворювань, а також покращення гострих психотравмуючих реакцій. Йдеться не стільки про комунікацію в цілому, скільки про форми, рівні міжособистісної та внутрішньої групової комунікації, що мають значущість для відновлювання нервово-психічного здоров'я.

На першому місці за частотою захворювань сьогодні є серцево-судинні захворювання, пусковим механізмом яких є розлади у відносинах, сварки, сутички. З порушеннями у спілкуванні пов'язана більшість неврозоподібних станів, розлади настрою, самопочуття, працездатності без причин, пов'язаних з органічними враженнями.

Утрата здоров'я, наркоманія, інші залежності – це результат неповноцінного міжособистісного спілкування, відсутність невимушеного контакту.

У діяльності вчителя важливо виділити грамотні форми спілкування, що позитивно впливають на духовне життя дитини, психологічний клімат учнівського колективу. ЗНЗ має допомогти оволодіти не лише змістом навчальних курсів, але і гуманним характером взаємодії дорослих.

Важливо збагатити вчителя психотерапевтичними знаннями та навичками. Таким чином, можна відкрити ще один міцний ресурс педагогічної діяльності, орієнтований на розвиток особистості учня. Сьогодні вчитель випробовує на собі та усвідомлює вплив протилежних тенденцій системи середньої освіти, що призводить до невротизації особистості, чим більше зумовлює потребу у психотерапевтичному впливі та допомозі. В освітній практиці вчителя сприймають як службовця, який виконує певні функціональні обов'язки, під які підганяються індивідуальні якості. Таким чином, учителю надається можливість професійного просування, але неможливо реалізувати професійне зростання без особистісного. Умовою такого поєднання стає психотерапевтична освіта.

Аналіз досвіду вчителів-новаторів проясняє, що їх ефективність була пов'язана не стільки з особливими методичними прийомами у навчанні, скільки з умінням використати мотиваційну енергію учня. Це можливо за уважного спостереження за особливостями учня та стимулювання його здібностей. До того ж, учителі-новатори невимушено конфліктують з традиційною системою. Чутливість до особистості учня виникає у вчителя за умови відповідного ставлення вчителя до себе, як до саморозвивальної усвідомленої особистості. Вчителі-новатори стихійно прокладають шлях до педагогічної психотерапії.

Науковими співробітниками Інституту обдарованої дитини НАПН України розроблено теоретичний-практичний курс соціально-психологічного тренінгу «Стимуляція життєвої та соціально-комунікативної активності вчителя в діяльності з обдарованою дитиною». Взавши за основу всебічний розвиток дитини, автором створено цілісну освітню систему соціально-педагогічного проектування та інтегрального супроводу учнів у ЗНЗ (автор В. О. Киричук) [2].

В інноваційній освітній системі використовують сучасні методи вивчення стану здоров'я дитини за допомогою восьми проектно-модульними освітніми технологіями з широким застосуванням інформаційно-комунікативних ресурсів. Система створена для конструктивного впливу на всебічний розвиток дитини та ефективного супроводу освітніх навчальних закладів у співпраці вчителів, практичних психологів, медичних, соціальних працівників, учнів, їхніх батьків, державних та громадських організацій. Організація такої взаємодії дає можливість здійснювати вплив на розвиток учнів, надає можливість застосовувати комплексний моніторинг ефективності та результативності навчально-виховного процесу, відстежувати зміни у розвитку особистості. Це допомагає змінити підходи до розвитку учнів та їхніх обдарувань. Технології соціально-педагогічного проектування реалізовано в діагностично-проектувальному комплексі (ДПК) «Універсал 4 online».

ДПК «Універсал 4 online» апробовано впродовж останніх 3-х років в експериментальних навчальних закладах 17 регіонів України. Вищеназваний комплекс не має аналогів. Його

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

впровадження у систему освіти України дозволяє учасникам навчально-виховного процесу змінити погляди та підходи до взаємодії. За такої умови відкриваються нові можливості для організації та проведення системного, цілеспрямованого навчально-виховного процесу. В основу цієї системи покладено:

- здійснення комплексної діагностики учасників навчально-виховного процесу;
- здійснення аналізу виявлених проблем та потенційних можливостей;
- конструювання стратегічних завдань та конкретизації тактичних задач розвитку;
- формування банку навчально-виховних програм;
- створення навчально-виховних проектів;
- здійснення проектно-модульного планування діяльності навчального закладу;
- створення сценаріїв навчальних занять та виховних заходів з особистісно орієнтованим, особистісно-розвивальним змістом та елементами психолого-педагогічних тренінгів;
- здійснення моніторингу ефективності та результативності навчально-виховного процесу;
- прогнозування особистісного розвитку учня;
- створення за результатами діагностики характеристик на учня, групи та класного колективу;
- надання рекомендацій щодо адекватного супроводу учнів.

Окрім того, є можливість дистанційно надавати фахову консультацію методичним та медичним службам, учителям, учням та їхнім батькам. Таким чином, результати використання ДПК засвідчують, що впровадження цієї системи у практику позитивно впливає на динаміку психосоціального та духовного особистісного розвитку більшості учнів, зберігає їхнє здоров'я та створює умови для розвитку обдарувань особистості.

Важливо навчити вчителів говорити про власні неприємності, оскільки лише уважно прислуховуючись до себе можна навчитися чути іншого. Позбавитись звички виконувати будь-що через силу та примушувати до цього інших, навчитись виражати власні почуття без образ, агресій та конфліктів, контролювати гнів, навчитись виражати душевний біль прийнятними засобами. Кожен учитель повинен досягнути природу невротичних розладів у дітей, що виникають під впливом індивідуально значущих психотравмуючих життєвих обставин, щоб запобігти подальшій травматизації [5].

Учитель може допомогти розвинути дитині, створивши для цього відповідні умови. Для цього потрібно навчити дитину відчувати бажання, слідувати за мрією, визначати мрію і бажання, розвивати відкритість, мужність висловлювати власну думку і відношення до інших, а також навчити уникати бажання здаватися хорошим, щоб забезпечити статусне місце у групі, тому що це є перешкодою у спілкуванні. Дитина часто починає подавляти істинні бажання через інших, не виражає власну точку зору, а її розвиток зупиняється. Дитину важливо навчати надавати зворотний зв'язок. Ці навички є запорукою щирого, живого, відкритого спілкування, відповідальності за формування яких лежить на дорослому.

Не потребує доведення думка, що допомогти розкритись обдаруванням дитини, підтримати її може лише обдарований учитель, який є психічно здоровою, дорослою особистістю. Проблемний вчитель може у процесі навчання передавати учням власні проблеми. Застерегти

від цього явища, допомогти знайти себе, прийти до розуміння істини, допомагають розроблені нами тренінги для вчителів, учнів та їхніх батьків. Набуття вміння взаємодії з оточуючим світом, здатності адаптуватися до змін, а також вміння стати суб'єктом власного розвитку і є основним завданням нашої діяльності.

Таким чином, на основі вищесказаного, можна зробити висновок, що грамотність спілкування та психотерапевтичні навички є базовими рисами професіоналізму вчителя. Вчителю, який прагне до особистісного зростання, необхідно звернути увагу на авторський тренінг, який може бути стати для нього програмою розвитку ефективних навичок спілкування.

Використані літературні джерела

1. *Гарбузов В. И.* Практическая психотерапия, или вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье [Текст] / В. И. Гарбузов. – СПб. : Сфера, 1994. – 160 с.
2. *Киричук В. О., Єнотаєва Л. Є.* Соціально-педагогічне проектування як компонент практичної діяльності в системі освіти [Текст] / В. О. Киричук, Л. Є. Єнотаєва; ред. кол. : І. С. Волощук (гол. ред.) та ін. // Навчання і виховання обдарованої особистості: теорія та практика: зб. наук. праць. – Київ, 2013. – Вип. 1 (10). – С. 54–61.
3. Соціально-педагогічне проектування розвитку обдарованості учнів в системі навчально-виховного процесу [Текст] / за заг. ред. В. О. Киричука. – Київ : Інститут обдарованої дитини. – 2014. – 192 с.
4. *Фопель К.* Как научить сотрудничать? Психологические игры и упражнения [Текст]: практ. пособ. / Пер. с нем. – В 4-х т. – М. : Генезис, 1998. – 160 с.
5. *Захаров А. И.* Неврозы у детей и психотерапия [Текст] / А. И. Захаров. – СПб. : СОЮЗ, 1998. – 336 с.

Bibliography

1. *Harbuzov V. Y.* Praktycheskaia psykhoterapiya, yly vernut rebenku y podrostku uverennost v sebe, ystynnoe dostoynstvo y zdorove [Tekst] / V. Y. Harbuzov. – SPb. : Sfera, 1994. – 160 s.
2. *Kyrychuk V. O., Yenotaieva L. Ye.* Sotsialno-pedahohichne proektuvannia yak komponent praktychnoi diialnosti v systemi osvity [Tekst] / V. O. Kyrychuk, L. Ye. Yenotaieva; red. kol. : I. S. Voloshchuk (hol. red.) ta in. // Navchannia i vykhovannia obdarovanoi osobystosti: teoriia ta praktyka: zb. nauk. prats. – Kyiv, 2013. – Vyp. 1 (10). – S. 54–61.
3. Sotsialno-pedahohichne proektuvannia rozvytku obdarovanosti uchniv v systemi navchalno-vykhovnoho protsesu [Tekst] / za zah. red. V. O. Kyrychuka. – Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny. – 2014. – 192 s.
4. *Fopel K.* Kak nauchyt sotrudnychat? Psykholohycheskye yhry y uprazhnenyia [Tekst]: prakt. posob. / Per. s nem. – V 4-kh t. – M. : Henezys, 1998. – 160 s.
5. *Zakharov A. Y.* Nevrozy u detei y psykhoterapiya [Tekst] / A. Y. Zakharov. – SPb. : SOIuZ, 1998. – 336 s.